

Zdzisław Pawlak

Nauczanie filozofii w Seminarium Duchownym we Włocławku w XIX wieku

---

Studia Włocławskie 17, 427-450

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. ZDZISŁAW PAWLAK

NAUCZANIE FILOZOFII W SEMINARIUM DUCHOWNYM WE WŁOCŁAWKU W XIX WIEKU

„Studium filozofii jest podstawowym i nieodzownym elementem w strukturze studiów teologicznych i w formacji kandydatów do kapłaństwa. Nieprzypadkowo program studiów teologicznych (*curriculum*) przewiduje, że ma je poprzedzić pewien okres przeznaczony w głównej mierze na studium filozofii. Praktyka ta [...], sięga korzeniami do doświadczeń zgromadzonych w średniowieczu, kiedy to dostrzeżono potrzebę łączenia w harmonijną całość wiedzy filozoficznej i teologicznej”¹.

Seminarium Duchowne we Włocławku zostało założone tuż po Soborze Trydenckim (1569) przez bp. Stanisława Karnkowskiego. Jednak brak odpowiednich pomieszczeń, stałych funduszy oraz liczne zarazy nawiedzające Włocławek nie sprzyjały rozwojowi seminarium. W 1581 r. praktycznie przestało ono istnieć, a potem funkcjonowało epizodycznie.

Dopiero w 1719 r. bp Konstanty Felicjan Szaniawski dokonał ponownej jego erekcji i oddał je pod zarząd Zgromadzenia Księża Misjonarzy św. Wincentego à Paulo. Od tego czasu seminarium funkcjonowało w miarę stabilnie, bez większych przerw.

Gdy w 1864 r. rząd rosyjski zniósł wszystkie zakony w Królestwie Polskim, dotknęło to także księży misjonarzy pracujących w seminarium włocławskim. Dlatego od 1866 r. prowadzenie seminarium musieli przejąć księża diecezjalni.

KS. ZDZISŁAW PAWLAK – dr hab. nauk humanistycznych w zakresie filozofii, emerytowany profesor Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, aktualnie wykłady zlecone na Wydziale Teologii UMK.

¹ Jan Paweł II, Encyklika *Fides et ratio*, n. 62.

Niniejsze opracowanie, dotyczące nauczania filozofii w Seminarium Duchownym we Włocławku w XIX wieku, zostanie przedstawione w czterech punktach: 1) Typ filozofii uprawianej w polskich seminariach duchownych w XIX w.; 2) Wykładane dyscypliny filozoficzne w seminarium włocławskim w tym czasie; 3) Używane podręczniki i inne pomoce do nauczania filozofii; 4) Wykładowcy przedmiotów filozoficznych.

1. Filozofia wykładana w ówczesnych polskich seminariach duchownych

W Polsce (podobnie jak i w innych krajach) w seminariach duchownych, w szkołach zakonnych, w klasztorach w tym czasie była jeszcze nauczana filozofia scholastyczna, przechodząca jednak różne etapy swojego rozwoju.

Uformowała się ona w głównych zarysach w złotym okresie jej szczególnego rozwoju, a mianowicie w XIII i XIV wieku. Po okresie upadku scholastyki przeżyła w XVI i XVII w. ponownie czas rozwoju (tzw. druga scholastyka), kiedy to rozwinęły swą działalność szkoła dominikańska w Salamance i jezuicka w Koimbrze. Ze szkoły w Koimbrze szczególnie zaznaczył się Franciszek Suarez, którego filozofia scholastyczna przez trzy wieki oddziaływała na filozofię nowożytną. Na Suarezie (zwłaszcza na jego słynnym dziele *Disputationes metaphysicae*) wzorowali się autorzy ówczesnych podręczników, pisanych dla studentów. Pod koniec XVII i w XVIII w. filozofia scholastyczna prowadziła „ukryty żywot w szkołach klasztornych, gdzie jest nauczana jako narzędzie teologii”².

Zasadnicze odrodzenie scholastyki, rozumiane jako kształtowanie się neoscholastyki, przypada na wiek XIX.

Odradzanie się myśli scholastycznej w Polsce, określane jako kształtowanie się polskiej neoscholastyki, przypada również na wiek XIX i należy w niej wyróżnić dwa okresy. Pierwszy – to rozwój filozofii neoscholastycznej do encykliki papieża Leona XIII *Aeterni Patris* z 1879 r., drugi – od jej ukazania się.

Z dość skąpej literatury na temat początków filozofii neoscholastycznej w Polsce wyłania się następujący jej obraz: „Scholastyczne uprawianie filozofii przed encykliką *Aeterni Patris* miało miejsce chyba jedynie w szkołach jezuickich. W innych szkołach kościelnych (seminariach duchownych) używano niepolskich podręczników, przeważnie niewiele mających ze

---

² P. Chojnacki, *Okresy i kierunki filozofii neoscholastycznej*, „Ateneum Kapłańskie”, 34(1934), s. 353.

scholastyką wspólnego. Jezuiti jednak nauczali według *ratio studiorum* tradycyjnie arystotelesowsko-tomistycznego, czyli raczej według tak zwanego arystotelizmu chrześcijańskiego³. Z kolei według Mirosława Mylika „to jednak scholastykę uprawiano dość regularnie na naszych ziemiach i to na długo jeszcze przed wydaniem filozoficznej encykliki Leonowej. Nauczano bowiem scholastyki w naszym kraju przede wszystkim w różnego typu szkołach i seminariach katolickich, w których nie tyle wykładano ją w czystej postaci, ile czyniono to według ówczesnego *ratio studiorum*”⁴. Tenże autor podaje także, że jezuiti przygotowywali swoje *ratio studiorum*, poczynając już od 1564 roku i to początkowo aż w trzech wersjach. W 1832 roku generał jezuitów Jan Philipp Roothaan wydał nową wersję *ratio*, które „choć zachowało szereg elementów z poprzedniej wersji, to jednak wniosło również wiele nowości do toku dotychczasowych studiów filozoficznych, które odtąd przestały jedynie służyć dalszym studiom teologicznym”⁵.

Można więc powiedzieć, że traktowano zwykle scholastykę, najogólniej biorąc, jako pewną zwartą naukę arystotelesowsko-tomistyczną, czyli nauczano historycznie ujętego arystotelizmu chrześcijańskiego, zwłaszcza w XVII wieku, ale już w epoce oświecenia filozoficznego, jak stwierdza Stanisław Janeczek badając twórczość polskich pijarów i jezuitów, daje się zauważyć w polskich szkołach jezuickich czy pijarskich ośrodkach naukowych, odchodzenie od arystotelizmu chrześcijańskiego na rzecz tzw. eklektyzmu chrześcijańskiego. „W sumie więc dydaktyczny model filozofii pijarskiej i jezuickiej jest przejawem eklektyzmu chrześcijańskiego, uwidaczniającego się tak w deklaracjach, jak i w wykonaniu”⁶.

Charakteryzując filozofię chrześcijańską w Polsce, zwłaszcza wykładaną w szkołach katolickich przed ukazaniem się encykliki *Aeterni Patris*, trzeba podkreślić również, że jej naczelnym zadaniem była obrona wiary zagrożonej – jak sądzono – przez rozum z dwóch stron. Z jednej strony przez przemijającą już wprawdzie, ale ciągle jeszcze pociągającą filozofię idealistyczną typu poheglowskiego z jej panteizującymi wnioskami nie do pogodzenia ostatecznie z wiarą w osobowego Boga i osobową duszę

---

³ B. Dembowski, *Filozofia katolicka w Polsce w latach 1863–1914*, w: tenże, *Spór o metafizykę i inne studia z historii filozofii polskiej*, Włocławek 1997, s. 199.

⁴ M. Mylik, *Geneza neoscholastyki europejskiej a polska myśl filozoficzno-społeczna na przełomie XIX i XX wieku*, Włocławek 2011, s. 115.

⁵ Tamże, s. 155, przyp. 219.

⁶ S. Janeczek, *Oświecenie chrześcijańskie. Z dziejów polskiej kultury filozoficznej*, Lublin 1994, s. 81.

ludzką. Z drugiej strony przez rodzący się scjentyzm pozytywistyczny, propagujący optymistyczną wiarę w naukę, która – jak się spodziewano – rozwiąże wszelkie problemy, bez odwoływania się do wiary religijnej, a nawet niekiedy z jej negacją⁷.

Wprowadzanie zaleceń encykliki *Aeterni Patris* rozpoczęło się w Polsce bardzo szybko. Już w 1884 r. Antoni Langer informował o niej na łamach „Przeglądu Powszechnego” i analizował jej treść, zwłaszcza w artykule *Św. Tomasz z Akwinu i dzisiejsza filozofia*⁸. Idee neoscholastyczne z zachodniej Europy, szczególnie z uniwersyteckiego ośrodka lowańskiego docierały do Polski w różny sposób i różnymi drogami. Zapoznawano się, komentowano i recenzowano dzieła czołowych przedstawicieli neoscholastyki. W przekładach udostępniano podstawowe, znaczące ich opracowania, np. dzieła Dezyderego Merciera (tłumaczone i wydane w latach 1900–1902 z inicjatywy Idziego Radziszewskiego z Włocławka, znakomitego ucznia Merciera).

Na przełomie XIX i XX wieku (około 1900 r.) zaczęli w Polsce swoją działalność naukową myśliciele już uformowani w nowym klimacie intelektualnym, wyzwolonym w Kościele po encyklice. Na większą uwagę zasługuje twórczość zwłaszcza tych filozofów, dzięki którym filozofia tomistyczna (jako główny nurt neoscholastyki) stała się przedmiotem wykładów uniwersyteckich. Byli to: Franciszek Gabryl (profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego), Kazimierz Wais (profesor na Uniwersytecie Lwowskim), wspomniany wyżej Idzi Radziszewski (najpierw profesor i rektor Seminarium Duchownego we Włocławku, później profesor i rektor Akademii Duchownej w Petersburgu, a następnie założyciel i pierwszy rektor KUL).

Należy tu wspomnieć o twórczości Idziego Radziszewskiego, jednego z czołowych polskich neoscholastyków, wprowadzając już z przełomu XIX i XX wieku, ale którego idee, koncepcje nauczania filozofii pozostały na długo ważne, nie tylko dla włocławskiego środowiska naukowego. To właśnie on wkrótce po przyjeździe z Belgii (studiował filozofię w Louvain pod kierunkiem prof. D. Merciera w latach 1899–1900) dla przygotowania w Polsce podstaw do przyjęcia odradzającej się na zachodzie Europy filozoficznej myśli scholastycznej, zwłaszcza filozofii neotomistycznej, ogłosił z okazji konkursu „Przeglądu Filozoficznego” w Warszawie w 1901 r. rozprawę pt. *Odrodzenie filozofii scholastycznej*. Praca ta stała się jedną z bardziej

---

⁷ Por. B. Dembowski, *Encyklika „Aeterni Patris” w Polsce*, w: tenże, *Spór o metafizykę...*, dz. cyt., s. 230.

⁸ Tamże, s. 234

znaczących pozycji odradzającego się wówczas tomizmu polskiego. Jest to bowiem pierwsza rozprawa filozoficzna, tak jasno i przekonująco formułująca obronę filozofii scholastycznej przed zarzutami innych orientacji filozoficznych, zawierająca jednocześnie jej główne tezy oraz należyte uzasadnioną potrzebę skierowania uwagi na filozofię Tomasza z Akwinu⁹.

Podsumowując problematykę nauczania filozofii w polskich seminariach duchownych w XIX w., można stwierdzić, że jest to zasadniczo filozofia scholastyczna (jak widzieliśmy różnie rozumiana), jeszcze z okresu przed ukazaniem się encykliki Leona XIII *Aeterni Patris*. Znajduje się ona jednak już w perspektywie rodzącej się neoscholastyki, która zadomowiła się na dobre w uczelniach katolickich w Polsce w pierwszej poł. XX w.

2. Dyscypliny filozoficzne wykładane w seminarium wrocławskim

W seminarium duchownym we Wrocławku, prowadzonym od 1719 r. przez księży misjonarzy, realizowano ustalony przez ich władze zakonne program nauczania. „Uchwała II konwentu generalnego z 1668 r. polecała w seminariach misjonarskich uczyć przez dwa lata filozofii i trzy lata teologii. W rzeczywistości w XVII i XVIII w., nie udało się spełnić tego wymogu (podobnie jak w przypadku duchowieństwa diecezjalnego). Najczęściej święceń udzielano po trzech latach studiów”¹⁰. Natomiast w seminariach diecezjalnych prowadzonych przez misjonarzy ograniczono się zazwyczaj do dwóch lat studiów. Tak też było w seminarium wrocławskim do roku 1808. W następnym roku studia przedłużono do trzech lat, a w 1818 r. do czterech¹¹.

2.1. Miejsce filozofii w seminaryjnym *ratio studiorum*

W seminarium duchownym we Wrocławku (podobnie jak i w innych seminariach) do lat osiemdziesiątych XVIII w. nie było potrzeby nauczania filozofii, ponieważ zgłaszali się kandydaci, którzy w szkołach jezuickich i pijarskich odbyli już studia filozoficzne, a częściowo także teologiczne, co prawda prowadzone według metody scholastycznej, co wyraźnie odbiegało od założeń misjonarskich, według których należało kłaść większy nacisk na praktyczny aspekt zdobywanej wiedzy filozoficznej

---

⁹ Zob. więcej na ten temat – Z. Pa w l a k, *Neoscholastyka i formy jej kontynuacji. Studium analityczno-krytyczne twórczości filozofów wrocławskich XX wieku*, Wrocław 2001, s. 43–50.

¹⁰ *Misjonarze św. Wincentego à Paulo w Polsce (1651–2001)*, t. 1, red. S. Respond, Kraków 2001, s. 476.

¹¹ Zob. S. Chodyński, *Seminarium wrocławskie*, Wrocław 1905, s. 135.

i teologicznej. Nauczanie filozofii prowadzono jedynie dla tych alumnów, którzy przychodzili do seminarium bez wykształcenia filozoficznego¹². Dla wszystkich alumnów stało się to konieczne po kasacji kolegiów jezuickich oraz sekularyzacji szkół pijarskich przez Komisję Edukacji Narodowej w ostatnim trzydziestoleciu XVIII w.

Początkowo w seminarium wrocławskim z różnych działów filozofii uczono jedynie logiki¹³. Ale już na początku XIX w. pojawiają się informacje o wykładaniu filozofii w szerszym zakresie. Do filozofii zaliczano wówczas oprócz metafizyki, teodycei, antropologii i psychologii, także matematykę, fizykę, chemię, geografję i inne przedmioty. W planie nauk podawanych w seminarium wrocławskim w 1810 r. znajduje się filozofia wykładana prawdopodobnie w wymiarze dwóch godzin tygodniowo¹⁴. Warto podkreślić, że w tymże planie podanym przez wizytatora misjonarzy (a zatwierdzonym przez ówczesnego administratora diecezji, bp. Feliksa Lewińskiego) jest wymieniony już dwustopniowy system nauczania w seminarium wrocławskim. „Znajdujemy w nim dwa kursa na trzy lata rozłożone: filozoficzny w pierwszym, a teologiczny w drugim i trzecim roku”¹⁵. Na roku filozoficznym, oprócz filozofii wykładano ponadto inne dziedziny wiedzy.

W roku seminaryjnym 1821/22 na logikę poświęcano jedną godzinę tygodniowo¹⁶. W roku 1822/23 na filozofję poświęcano jeszcze dwie godziny tygodniowo, ale już w następnym przewidziano dla filozofii pięć godzin tygodniowo¹⁷. Przyczyniło się do tego sprowadzenie w 1823 r. przez księży misjonarzy na stałe czwartego profesora do Wrocławka.

Ważną próbę modyfikacji *ratio studiorum* we wrocławskim seminarium podjął w 1832 r. jego prefekt, Jan Bóbr. Jego plan przewidywał czteroletni okres studiów. Na pierwszym roku seminarzyści mieli studiować filozofję, a przez trzy kolejne lata teologję. Kurs filozoficzny obejmowałby wykłady z filozofii, fizyki, geografii, historii powszechnej i polskiej. Niestety, proponowany program nauczania nie wszedł w życie. „Pewien radykalizm prefekta J. Bobra, brak uległości wobec kapituły w sprawach seminarium,

---

¹² J. Dukała, *Szkoła księży misjonarzy*, w: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. 2, cz. 2, Lublin 1975, s. 155.

¹³ S. Chodyński, *Seminarium wrocławskie*, dz. cyt., s. 135.

¹⁴ Tamże, s. 136.

¹⁵ Tamże, s. 135–136.

¹⁶ Tamże, s. 137.

¹⁷ Tamże, s. 137–138.

spowodowały postulat kanoników skierowany do wizytatora w Warszawie o odwołanie prefekta z Włocławka. W r. 1838 J. Bóbr otrzymał nominację na prefekta seminarium w Lublinie¹⁸.

Niektóre jednak pomysły z jego planu weszły w życie. Odtąd nauka w seminarium (już na stałe) trwała cztery lata. Filozofia, wprawdzie na pierwszym tylko roku, ale była wykładana już po pięć godzin tygodniowo.

Jan Dukała wspomina też o rządowym projekcie studiów w polskich seminariach duchownych z 14 XI 1836 r. (wizytator misjonarzy M. Gorzkiewicz był jednym z konsultantów przy opracowywaniu tego projektu), gdzie rozplanowano przygotowanie kandydatów do kapłaństwa na 5 lat. Miał on obejmować trzy etapy: przygotowawczy (1 rok), filozoficzny (2 lata) i teologiczny (2 lata). Okres przygotowawczy mogły władze seminaryjne potraktować fakultatywnie i decydować o jego potrzebie, gdy po egzaminach wstępnych okazałoby się, że kandydaci wykazują poważne braki w wykształceniu ogólnym. Na etapie zaś filozoficznego nauczania, obok różnych przedmiotów, przewidywano trzynaście godzin wykładów i ćwiczeń tygodniowo filozofii na pierwszym roku i dwanaście godzin na roku drugim. Projekt ten dotyczył też (wprawdzie tylko ubocznie) zagadnienia podręczników do poszczególnych przedmiotów. Na razie podano tylko paru autorów i parę tytułów. Były to w zasadzie podręczniki dotychczas znane, np. do filozofii zaproponowano podręcznik Adama Contzena, *Praelectiones logice et methaphisicae*, t. 1–3, Mechliniae 1830¹⁹.

Czy ten projekt rządowy z 1836 r. spowodował zmiany w *ratio studiorum* w seminariach kierowanych przez księży misjonarzy? Zasadniczo nie. W seminarium włocławskim dostępne dzisiaj zbiory dokumentów nie pozwalają śledzić dokładniej reakcji kierownictwa misjonarskiego na ten rządowy plan studiów. S. Chodyński sądzi, że dopiero w 1863 r. wprowadzono we Włocławku pięcioletni okres studiów alumnów²⁰. Z pewnością też w seminarium włocławskim nie zwiększono liczby godzin filozofii. Natomiast po kilku latach wprowadzono na pierwszym roku na kursie filozoficznym wykład *doctrina sacra* (nauki katolickie).

W roku seminaryjnym 1845/46 i następnych uczono we Włocławku filozofii na kursie I codziennie po pełnej godzinie. Dawało to w sumie pięć godzin tygodniowo (czwartek był wolny od wykładów), co równa się 6 i 2/3 dzisiejszym godzinom wykładowym (po 45 minut)²¹. Poczynając od 1870 r. filozofię wykładano już przez dwa lata, codziennie po jednej

---

¹⁸ J. Dukała, „*Ratio studiorum*” w seminariach diecezjalnych pod zarządem księży misjonarzy (1675–1864), „*Nasza Przyszłość*”, 61(1984), s. 217. Plan prefekta J. Bobra przedstawia także S. Chodyński, *Seminarium włocławskie*, dz. cyt., s. 138–139.

¹⁹ J. Dukała, „*Ratio studiorum*” w seminariach diecezjalnych..., art. cyt., s. 220.

²⁰ S. Chodyński, *Seminarium włocławskie*, dz. cyt., s. 139–140. Innego zdania jest J. Dukała, „*Ratio studiorum*” w seminariach diecezjalnych..., art. cyt., s. 226–227, ale to pewnie tylko drobne nieporozumienie w interpretacji.

²¹ Zob. S. Chodyński, *Seminarium włocławskie*, dz. cyt., s. 352–353.

godzinie. Do kursu dołożono historię filozofii w skróceniu, na jedno półroczne. Zaniechano wykładów historii filozofii w r. 1895, dla powiększenia traktatów z metafizyki i psychologii”²².

2.2. Poszczególne wykładane dyscypliny filozoficzne

Powstaje wreszcie pytanie, jakie dyscypliny filozoficzne (oprócz logiki) wykładano w seminarium wrocławskim w XIX w. jako tzw. filozofię i w jakim zakresie? Pewne światło na próbę odpowiedzi rzucają przyjmowane w XVIII i XIX wieku klasyfikacje nauk filozoficznych, używane podręczniki, a zwłaszcza zachowane „Akta Seminarium Duchownego we Wrocławku. Pytania na egzaminy i inne akta z lat 1833–1864”. Są to tematy do egzaminów z logiki, ontologii, kosmologii i psychologii²³.

Jak już było podkreślone wyżej, na nauczanie filozofii w szkołach katolickich przez kilka wieków miał szczególny wpływ F. Suarez. Natomiast od XVIII w. znaczącą rolę odgrywał uczeń W.G. Leibniza, Christian Wolff i jego klasyfikacja nauk, zwłaszcza filozofii. Dzielił on filozofię na: teoretyczną (była to metafizyka ogólna, czyli ontologia oraz metafizyka szczegółowa obejmująca: teodyceę czyli teologię naturalną albo racjonalną, kosmologię oraz psychologię racjonalną, w odróżnieniu od psychologii empirycznej) i praktyczną (etyka, polityka, ekonomika, także logika)²⁴.

W myśl tego podziału całą filozofię poprzedza jako wstęp logika formalna czyli dialektyka, na końcu zaś umiejscawia się filozofię moralną z filozofią prawa i nauką o społeczeństwie. Dopiero w wieku XIX pod wpływem krytycyzmu I. Kanta dodano do tego podziału teorię i krytykę poznania, jako odrębną naukę filozoficzną, która pod nazwą logiki większej (*logica maior, logica materialis*) następuje po dialektyce, czyli logice mniejszej (*logica minor, logica formalis*).

Taki właśnie układ dyscyplin filozoficznych spotykamy w nauczaniu filozofii w seminarium duchownym we Wrocławku. Najpierw była więc wykładana logika (z elementami późniejszej teorii poznania). Podobny porządek nauczania filozofii występuje także w seminarium księży misjonarzy w Warszawie, gdzie w roku seminaryjnym 1833/34 na pierwszym roku wykładano w pierwszym kwartale logikę, w drugim ontologię, kosmologię

---

²² Tamże, s. 143.

²³ Archiwum Diecezjalne we Wrocławku (ArDWI), Akta Seminarium Duchownego we Wrocławku. Pytania na egzaminy i inne akta z lat 1833–1864, sygn.: A. Sem., nr 5(34).

²⁴ Por. A.B. Stępień, *Wstęp do filozofii*, Lublin 1995, s. 53–54.

i teodyceę, zaś w trzecim psychologie²⁵. W zachowanych aktach seminarium wrocławskiego znajdują się pytania na egzaminy z logiki z wielu lat (1833, 1839, 1853, 1854, 1857, 1859, 1861, 1862), które niewątpliwie zawierają treść głoszonych wykładów. Musiały to być kwestie wyznaczone przez to samo *ratio studiorum*, gdyż tematy egzaminacyjne w powyższych latach są niemal identycznie sformułowane. To samo dotyczy także pytań z metafizyki, kosmologii i psychologii.

2.2.1. Logika

W zredagowanych w języku łacińskim tezach egzaminacyjnych znalazły się następujące podstawowe zagadnienia ówczesnie wykładanej logiki: 1) Co to jest logika?, jej podział, cel, potrzeba i konieczność znajomości jej zasad; 2) Czym jest pojęcie?, idea?, geneza i natura idei; 3) Definicja i jej rodzaje, zasady dobrego definiowania; 4) Sąd i jego natura (istota), prawdziwość i fałszywość sądów; 5) Rozumowanie, jego istota i podział; 6) Reguły wnioskowania; 7) Sylogizm i jego prawa; 8) Prawda jako cel poznania intelektualnego; 9) Prawda, pewność, prawdopodobieństwo; 10) Dowodzenie (argumentacja) i jego rodzaje; 11) Metody naukowego zdobywania wiedzy; 12) Metoda analityczna i syntetyczna; 13) Błąd i jego źródła²⁶.

Z powyższego przedstawienia tematów egzaminacyjnych wynika, że studium logiki, rozpoczynające nauczanie filozofii, łączyło eklektycznie dotychczasową tradycję logiczną (wywodzącą się zwłaszcza z logiki Arystotelesa) z próbami nowożytnego jej ujęcia. Dążono wtedy w szkolnej filozofii do upracticznienia wykładu logiki, możliwie kompromisowo, a więc zachowując wartościowe elementy tradycyjnego wykładu, ubogacając go pożytecznymi wątkami nowożytnymi. Zmiany wywodzące się z kręgu scholastyki zmierzały do oczyszczenia z zagadnień pozalogicznych, czyli głównie z zakresu metafizyki poznania. Tendencje z kolei nowożytnie charakteryzowało skupienie uwagi na problematyce teorii poznania i metodologii (tzw. *logica maior*). Wobec braku jeszcze wydzielenia teorii poznania jako odrębnej dyscypliny filozoficznej, powstała potrzeba włączenia w wykład logiki również problematyki kryteriologicznej w formie

---

²⁵ W. Bomba, *Działalność publiczna księdza Andrzeja Dorobisa (1815–1883)*, „Nasza Przeszłość”, 86(1996), s. 167.

²⁶ ArDWI, Akta Seminarium Duchownego we Wrocławku. Pytania na egzaminy i inne akta z lat 1833–1864, poz. cyt.

analizy wartości źródeł poznania. Również rozwój przyrodoznawstwa zrodził potrzebę poszukiwania uprawnionej metody odkrycia naukowego²⁷. Trzeba jednak zaznaczyć, że już w ujęciach podręcznikowych pojawia się wykład logiki oddzielony od teorii poznania, np. F. Egger, *Propaedeutica philosophica-theologica* (t. 1–2, 1878).

2.2.2. Metafizyka

Z przedmiotów ściśle filozoficznych wykładanych we Włocławku, trzeba wyróżnić przede wszystkim metafizykę. Była to głównie metafizyka ogólna, czyli ontologia, która zajmowała się bytem jako bytem, jego własnościami, jego najważniejszymi podziałami, podawała fundamentalne prawa bytu. Była więc nauką podstawową przygotowującą do innych nauk, a zwłaszcza do studiowania teologii.

Pytania na egzaminy z metafizyki (z lat: 1837, 1839, 1840, 1852) zawierają następującą problematykę: 1) Ontologia jako nauka szczególna; 2) Przedmiot ontologii i cel; 3) Użyteczność metafizyki; 4) Jakie zasady dotyczące bytu rzeczywistości możemy poznać rozumowo?; 5) Czym jest istota bytu a czym jego istnienie?; 6) Byt prosty – byty złożone; 7) Substancja i przypadłość; 8) Akt i możliwość; 9) Byt konieczny a byt przygodny; 10) Byt nieskończony i skończony; 11) Przyczyny bytu i ich podział; 12) Czy nasz rozum może dowodzić istnienia Boga? 13) Jakie argumenty przemawiają za istnieniem Boga? 14) Przymioty Boga i Jego działanie; 15) Czy zło zaprzecza dobroci Boga? 16) Czym jest religia?²⁸

Analizując przegląd wykładanych zagadnień z metafizyki we włocławskim seminarium, można stwierdzić, że oprócz głównych kwestii tradycyjnej ontologii znajdują się tutaj także niektóre zagadnienia dotyczące wyodrębnionej później teodycei (pojmwanej jako *theologia naturalis*) zajmującej się Bytem Najwyższym – Bogiem. A nawet są tutaj fragmenty późniejszej filozofii religii. Trzeba także dodać, że w niektórych zestawach pytań egzaminacyjnych z ontologii znajdują się jeszcze pewne zagadnienia z zakresu późniejszej kosmologii dotyczące na przykład pojęcia świata i jego poznawalności.

Można więc stwierdzić, że w tym czasie w nauczaniu filozofii w seminarium włocławskim nie ma jeszcze wyraźnie oddzielonej teodycei. Są

---

²⁷ Zob. S. Janeczek, *Oświecenie chrześcijańskie...*, dz. cyt., s. 32–33.

²⁸ ArDWI, Akta Seminarium Duchownego we Włocławku. Pytania na egzaminy i inne akta z lat 1833–1864, poz. cyt.

natomiast już próby wyodrębnienia się kosmologii. Co do koncepcji zaś samej wykładanej ontologii, należy zauważyć, że jest ona jeszcze ujęciem tradycyjnym i prezentuje suarezjańsko-wolffiańską, esencjalistyczną koncepcję bytu. Jako metafizyka ogólna jest ona stopniowo ograniczana na rzecz usamodzielniających się dyscyplin metafizyki szczegółowej.

2.2.3. Kosmologia

W szczególnej sytuacji znalazła się kolejna dyscyplina filozoficzna, której nauczano we Włocławku, a jest nią kosmologia określana też jako filozofia przyrody nieożywionej (martwej). W zachowanej dokumentacji dotyczącej egzaminów są tylko pytania z kosmologii z 1835 roku (zaledwie pięć, ale mocno rozbudowane) i to zestawione obok pytań z psychologii (jako ich dalszy w numeracji ciąg). Oto ich treść: 1) Jaką nauką jest kosmologia, co daje jej znajomość? 2) Pojęcie świata, jakie byty go konstytuują, czy można mówić o doskonałości świata? 3) Byt materialny (cielesny), jego elementy, jego właściwości; która z opinii filozofów jest najbliższa prawdy? 4) Prawa natury, prawa fizyczne – ich istota, czy są konieczne? 5) Skutek (działanie) naturalny a nadnaturalny. Czym jest zjawisko cudu, czy jest ono możliwe; jakie są kryteria prawdziwości cudu?²⁹

Z tego wykazu tematów można sądzić, że ówczesnie nauczana kosmologia poruszała niewielki zakres problematyki filozoficznej (niektóre zagadnienia, jak widzieliśmy wyżej, znalazły się w ontologii, inne jeszcze pewnie w nauczaniu fizyki). Ch. Wolff w swojej klasyfikacji nauk wprowadził rozróżnienie między *physica speculativa* oraz *physica empirica*. Fizyka spekulatywna miała rozważać o przyrodzie w sposób czysto pojęciowy, abstrakcyjny, natomiast fizyka empiryczna miała polegać na obserwacji faktów dostępnych naszym spostrzeżeniom zmysłowym. Fizykę spekulatywną Wolff nazwał *cosmologia* oraz *physica generalis (theoretica)*, z kolei fizykę empiryczną określił jako *physica experimentalis*. Te podziały w dalszym rozwoju nauk pogłębiły się jeszcze bardziej do tego stopnia, że fizyka eksperymentalna pod względem swych zadań i metod zupełnie odbiegła od filozofii przyrody. „Żadna z nauk nie przeszła tylu i tak gęboko sięgających zmian, jak właśnie kosmologia. Nowsze postępy nauk przyrodniczych i matematycznych na niej się przede wszystkim odbiły”³⁰.

---

²⁹ Tamże.

³⁰ J. Pastuszką, *Organizacja studium filozoficznego w naszych seminariach duchownych*, w: *Pamiętnik Czwartego Zjazdu w Kielcach*, Kielce 1927, s. 74.

Fizyka teoretyczna (kosmologia) w interpretacji Wolffa oraz nawiązujących do niego scholastyków przedstawia więc teorię filozoficzną, w której pojęcia metafizyczne takie, jak: materia, forma, możność, akt, substancja, przypadłość itp. mają zastosowanie przy wyjaśnianiu i tłumaczeniu faktów przyrody. Trzeba tu mocno zaakcentować, że współczesna fizyka teoretyczna (która się ogromnie rozwinęła i stanowi autonomiczną naukę obok dzisiejszej fizyki eksperymentalnej) różni się wprawdzie zasadniczo od fizyki teoretycznej w rozumieniu dawnym (Wolffa), ale u jej korzeni znajdują się w dalszym ciągu założenia filozoficzne (metafizyczne).

Można zakładać także, że w nauczaniu kosmologii we wrocławskim seminarium dokonywał się nie tylko jej stopniowy proces wyodrębniania się z innych dyscyplin i stawania się, zwłaszcza w drugiej poł. XIX w. już samodzielną dyscypliną naukową, ale również ewoluował jej przedmiot zainteresowań. Potwierdza to szczególnie przegląd używanych wówczas podręczników do nauczania filozofii (znajdujących się w bibliotece seminarium duchownego we Wrocławku).

2.2.4. Psychologia

Ostatnią dyscypliną, którą tutaj wymieniamy, jest psychologia (wykłady etyki znajdowały się jeszcze wtedy w ramach teologii moralnej). Jest ona o wiele lepiej udokumentowana niż kosmologia. Zachowały się bowiem tezy egzaminacyjne tej dyscypliny z lat: 1835, 1853, 1857 i 1864. Zawierają one następującą problematykę: 1) Jaką nauką jest psychologia? jej podział, konieczność i cel; 2) Skąd bierze się poznanie duszy ludzkiej? 3) Niższe i wyższe władze duszy ludzkiej; 4) Pojęcie intelektu (rozumu) jako władzy poznawczej duszy; 5) Wolność człowieka a zniewolenie (przymus), konieczność; 6) Natura (istota) wolności; 7) Błędy dotyczące natury duszy; 8) Opinie filozofów co do pochodzenia duszy; 9) Argumenty za niezłożonością (prostotą) duszy; 10) Dusza jako byt niematerialny; 11) Duchowość duszy ludzkiej i jej uzasadnienie (dowody); 12) Dusza ludzka w relacji do ciała; 13) Połączenie duszy i ciała w człowieku; 14) Stanowiska w tej kwestii filozofów dawnych i współczesnych; 15) Dowody na nieśmiertelność duszy; 16) Dusza ludzka a dusze zwierzęce³¹.

Niewątpliwie tematy egzaminacyjne wskazują na tradycyjne, scholastyczne jeszcze ujęcie psychologii. Jest to psychologia racjonalna (spekula-

---

³¹ ArDWI, Akta Seminarium Duchownego we Wrocławku. Pytania na egzaminy i inne akta z lat 1833–1864, poz. cyt.

tywna), pojmowana jako filozoficzna nauka o duszy ludzkiej i jej władzach, przymiotach i działaniach przedstawiających zasadniczą różnicę między duszą ludzką a zwierzęcą. Należy podkreślić, że psychologia za czasów Arystotelesa i później w okresie średniowiecznej scholastyki była przede wszystkim nauką filozoficzną, w której obserwacja faktów psychicznych odgrywała wprawdzie pewną rolę, ale stosunkowo podrzędną w porównaniu ze spekulacją metafizyczną, zastanawiającą się nad przyczynami ostatecznymi. „W miarę jak metafizyka była spychana z naczelnego stanowiska w filozofii pod wpływem empirystów angielskich, jak Locke, Hume, rozwinęła się psychologia jako opis dokładny faktów doświadczenia wewnętrznego. Zamiast psychologii rozważającej o duszy jako ostatecznej przyczynie zjawisk świadomościowych zdobyła sobie uznanie psychologia empiryczna, stawiająca sobie za zadanie opis faktów świadomościowych, i odnalezienie między nimi relacji stałych czyli praw”³².

U Ch. Wolffa spotykamy wyróżnione obie te psychologie, zestawione jedna obok drugiej, brak natomiast ich organicznego powiązania. Za Kartezjuszem i Wolffem przyjmowano więc opinię, że do poznania duszy realnie istniejącej wychodzi się z jasno i wyraźnie tworzonego pojęcia duszy. Dokonuje się to na drodze dedukcyjnego poznania i tym się zajmuje psychologia racjonalna. Z kolei psychologia empiryczna sprowadza się do obserwacji faktów świadomościowych, ich klasyfikacji oraz poszukiwania praw, które wyrażają stałe relacje zachodzące między faktami³³.

W nauczaniu szkolnym w seminarium duchownym we Włocławku (podobnie jak i w innych seminariach) mamy więc do czynienia niewątpliwie z psychologią racjonalną (filozoficzną), na co wskazują zachowane tezy egzaminacyjne oraz podręczniki, z których wykładano filozofię aż do końca XIX wieku.

3. Podręczniki oraz inne pomoce do nauczania filozofii

Do wykładania filozofii w seminarium włocławskim w danym czasie używane było przede wszystkim jedno takie opracowanie, które wówczas – z nakazu odpowiednich władz lub z przyjętej praktyki – było uważane za obowiązujące dla profesora, czyli zatwierdzony podręcznik. W praktyce wykładowcy nie ograniczali się jednak do jednego opracowania, ale przygotowując wykłady korzystali także z innych.

---

³² P. Chojnacki, *Z filozofii przyrody i psychologii*, Warszawa 1939, s. 98.

³³ Tamże, s. 99.

3.1. Podręczniki

Z początku XIX wieku (1810 r.) pochodzi informacja, że filozofii uczono wówczas z podręcznika misjonarskiego teologa Andrzeja Pohl'a (1742–1820) *Philosophia naturalis, theologiae revelatae preambula ex gravissimis authoribus collecta ad usum seminariorum impressa* (Vilnae 1795)³⁴. Ciekawe, że w spisie biblioteki seminaryjnej (składającej się z książek będących własnością seminarium i misjonarzy) z 1825 roku nie ma tego dzieła³⁵. Pewnie profesor wykładający ten przedmiot musiał mieć własny podręcznik, a alumni musieli robić notatki z wykładów. Możliwe, że profesor w oparciu o ten podręcznik (lub inny) przygotowywał sobie skrypt, według którego uczył. Taka praktyka miała niekiedy miejsce, zwłaszcza w niektórych szkołach zakonnych. „Do połowy XIX wieku praktyka wykładania filozofii i teologii u kapucynów Prowincji Polskiej wyglądała w ten sposób, że wykładowca na podstawie dostępnych sobie podręczników sporządzał skrypt czy kompendium, którego zawartość dyktował następnie klerykom i ewentualnie przeplatał taki «wykład» wyjaśnianiem trudniejszych kwestii. Była to metoda dość archaiczna, ale wyjątkowo mocno zakorzeniona w szkołach zakonnych”³⁶.

Analiza spisu dzieł filozoficznych w bibliotece seminaryjnej z 1825 r. potwierdza też, że początkowo wykładano jedynie logikę, ponieważ w spisie tym figuruje aż siedem dzieł, które można uważać za podręczniki do tego przedmiotu. Najnowszym był podręcznik polskiego pijara Patrycego Przeczytańskiego *Logica, czyli sztuka rozumowania* (Warszawa 1816), którego seminarium posiadało w 1825 r. cztery egzemplarze. Dzieło to napisane w języku polskim składa się z trzech części: 1) *O władzach i działaniu duszy*; 2) *Kształty rozumowania, argumnetationes*; 3) *Przystosowanie do różnych nauk*.

Do wykładania zaś innych działów filozofii w drugiej poł. XVIII w. i na początku XIX w. prawdopodobnie było używane jeszcze dziełko Guillelma Dagoumera *Philosophia ad usum scholae accommodata*, (t. 1–6, Lyon 1757)³⁷.

³⁴ S. Chodyński, *Seminarium wrocławskie*, dz. cyt., s. 136.

³⁵ Archiwum Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego we Wrocławku (ArBWSDWł), Spis książek Biblioteki Seminarium wrocławskiego 1825 r., k. 48–50, poz. 1301–1371.

³⁶ R. Prejs, *Z dziejów nauczania filozofii w polskiej prowincji kapucynów w XIX wieku*, „Roczniki Filozoficzne”, 56(2008), nr 2, s. 229.

³⁷ Egzemplarze zachowane w bibliotece wrocławskiego seminarium duchownego noszą sygn.: XVIII.O.8539, 9101.

Od 1823 r. używano do wykładów w seminarium wrocławskim dwóch dzieł pijara Edwarda Joba: *Institutiones logice et metaphysicae in usum Academiae Sabaudicae* (Wien 1772) oraz *Institutiones philosophiae practicae ad usum Academiae Sabaudicae* (Wien 1773)³⁸.

Pierwsze z tych dzieł, *Institutiones logice et metaphysicae*³⁹, składa się z kilku części. Na początku znajdują się w nim wykłady dwóch dyscyplin należących do tzw. *philosophiae purae*. Są to: logika i ontologia. Potem występują trzy dyscypliny: kosmologia, psychologia i teologia naturalna (teodycea), które tworzą część drugą określoną jako nauki *philosophiae applicatae theoreticae*. Trzecia część nazwana *philosophia practica* zawiera: etykę ogólną, naukę o prawie natury, etykę szczegółową, która traktuje o cnotach i wadach, a także naukę o państwie, władzy, społeczeństwie (*politica*).

Dzieło E. Joba było używane już wcześniej jako podręcznik w innych seminariach polskich, np. w 1808 r. w seminarium duchownym w Janowie Podlaskim⁴⁰. Używano go powszechnie jeszcze w 1836 roku, zwłaszcza w seminariach duchownych prowadzonych w tym czasie przez księży misjonarzy na terenie Królestwa Polskiego: w Warszawie (Świętego Krzyża), Płocku, Pułtusku i Tykocinie (seminarium diecezji augustowskiej)⁴¹.

W seminarium wrocławskim brakowało drukowanych egzemplarzy tego dzieła i dlatego alumni przepisywali je ręcznie⁴². Nie figuruje ono nawet w katalogu wrocławskiej biblioteki seminaryjnej z 1825 r., a w 1833 r. ks. Franciszek Płoszczyński, profesor seminarium wrocławskiego, pożyczał ze swojego zbioru egzemplarze przepisywane ręcznie⁴³. Na obecność tego dzieła, zapewne drukowanego, w bibliotece seminaryjnej wskazują dopiero zapisy po 1847 r.⁴⁴

---

³⁸ S. Chodyński, *Seminarium wrocławskie*, dz. cyt., s. 143.

³⁹ Zachowało się m.in. w bibliotece seminarium wrocławskiego, sygn.: XVIII.O.7581.

⁴⁰ Z. Młynarski, *Formacja intelektualna alumnów seminarium diecezjalnego w Janowie Podlaskim 1818–1828*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” (RTK), 17(1970), z. 4, s. 71.

⁴¹ Zob. S. Kotkowski, *Nauczanie w sandomierskim seminarium diecezjalnym w okresie pierwszego dwudziestolecia 1820–1841*, RTK, 18(1971), z. 4, s. 36. W innych seminariach Królestwa Polskiego do nauczania filozofii w 1836 r. używano podręczników: A. Tourou, *Philosophiae institutiones*, vol. 1–3, Paris 1823 – w Sejnach (diec. augustowska) i Sandomierzu; A. Genuensis, *Physicae experimental elementa*, t. 1–2, Neapol 1781 – w Janowie Podlaskim; J. Horvatha (*Institutiones logice et methaphysicae in usum auditorum philosophiae*, kilka wydań w XVIII w.) i Gleia – w warszawskim seminarium św. Jana; J.C. Likawetz, *Elementa philosophiae in usum auditorum philosophiae adumbrata*, Graz 1820 – w grecko-katolickim seminarium w Chełmnie.

⁴² S. Chodyński, *Seminarium wrocławskie*, dz. cyt., s. 143.

⁴³ ArBWSdWl, Książki wypożyczone z Bibl[ioteki] Seminarium Wrocławskiego, k. XX (rps).

⁴⁴ Tamże, k. 11v.

Kolejny, ważny podręcznik do nauczania filozofii z tego okresu to dzieło Adama Contzena (żyjącego na przełomie XVIII i XIX w., profesora na uniwersytecie w Kolonii) *Praelectiones logice et metaphisicae* (t. 1–3, Mechlinae 1822–1823 i in. wyd.)⁴⁵. Podręcznik ten został zalecony do wykładów filozofii w ułożonym przez Komitet Rady Wychowania Publicznego rządowym projekcie planu studiów z 14 XI 1836 r.⁴⁶

Zawiera on, typowy dla klasyfikacji Chr. Wolffa, układ przedstawiający poszczególne dyscypliny filozoficzne. Tom pierwszy jest poświęcony wykładowi logiki. Tom zaś drugi i trzeci to metafizyka, która obejmuje: ontologię, teologię naturalną (teodycea) i psychologię. W ontologii, oprócz zagadnień ściśle metafizycznych A. Contzen omawia niektóre problemy z zakresu późniejszej kosmologii, a więc: pojęcie świata, czasu, przestrzeni, problematykę bytów cielesnych. Z kolei psychologia jest już wyraźnie podzielona na dwie części: pierwsza zawiera wykłady psychologii empirycznej, druga zaś – znacząco rozbudowana – psychologii racjonalnej (filozoficznej).

Od 1870 do 1895 roku we wrocławskim seminarium duchownym do wykładów filozofii był używany przeważnie podręcznik Jacquesa Alexisa Augustina Maniera *Compendium philosophiae ad usum seminariorum auctore M***** Sti Sulpitii presbytero* (t 1–3, Parisiis 1847)⁴⁷. J.A.A. Manier (1807–1871) był zakonikiem w klasztorze Saint Sulpice w Paryżu i wykładał filozofię w tamtejszym seminarium w latach 1835–1848.

Trzytomowe dzieło Maniera jest bardzo udanym podręcznikiem, zawierającym całościowe ujęcie nauczanych wtedy dyscyplin filozoficznych. Znajdujemy tutaj (tom pierwszy) nie tylko logikę, ale jest już wstęp do filozofii. W drugim tomie oprócz metafizyki ogólnej, czyli ontologii, jest już pełny wykład teodycei, złożony z czterech części, traktujących kolejno o: istnieniu Boga, o przymiotach Bożych, o zewnętrznych sprawczych działaniach Boga, o błędach w pojmowaniu Boga. Tom drugi kończy psychologia eksperymentalna.

---

⁴⁵ Egzemplarze znajdujące się w bibliotece seminaryjnej we Wrocławku noszą sygn.: I 128, 203.

⁴⁶ J. Duk ała, „*Ratio studiorum*” w *seminariach diecezjalnych...*, art. cyt., s. 220.

⁴⁷ Biblioteka seminaryjna we Wrocławku posiadała to dzieło w takiej liczbie (około 20 kompletów), że każdy alumn mógł wypożyczyć sobie na rok akademicki ten podręcznik. Niektórzy alumnicy wypożyczone egzemplarze nabywali na własność. Zob. ArBWSDWI, Książki wypożyczone z Bibl[ioteki] Seminarium Wrocławskiego, k. 20r–28v.

W tomie trzecim znajduje się dalszy ciąg wykładów psychologii. Jest to psychologia filozoficzna (*psychologia rationalis*). Potem następuje wykład estetyki jako teorii piękna rozważanego w różnych aspektach (tego traktatu nie było w żadnym z dotychczasowych podręczników). Tom trzeci kończą (po raz pierwszy występujące w nauczaniu filozofii) wykłady historii filozofii. Jest ona dość szeroko potraktowana przez autora. Na przykład filozofia starożytna nie zaczyna się od filozofii greckiej, ale poprzedza ją filozofia indyjska i chińska. Filozofię nowożytną kończy ciekawie udokumentowana konkluzja o niewystarczalności ludzkiej filozofii i konieczności uzupełnienia jej Bożym Objawieniem⁴⁸.

W tym czasie we wrocławskim seminarium duchownym używany był również podręcznik niemieckiego duchownego Franza Eggera (1836–1918) *Propedeutica philosophica-theologica* (t. 1–2, Brixinae 1878; wyd. 7, 1912)⁴⁹. Autor w przedmowie do pierwszego wydania powołuje się na dwóch przewodników w pracy nad swoim dziełem. Są to: Tomasz z Akwinu i Franciszek Suarez⁵⁰.

Podręcznik ten w sposób skondensowany (i dość tradycyjny jeszcze) przedstawia problematykę sześciu dyscyplin filozoficznych. Są to: logika albo dialektyka, krytyka czyli nauka o poznaniu (noetyka), ontologia, teologia naturalna (teodycea), psychologia (bez rozróżnienia na eksperymentalną i racjonalną – jest to jeszcze psychologia filozoficzna) i kosmologia (podzielona na naukę o ciałach w ogólności i o porządku świata).

W latach 1870–1895 historii filozofii nauczano według dzieła Jean-Baptiste Bouviera *Institutiones philosophicae ad usum seminariorum et collegiorum* (w latach 1824–1863 ukazało się aż 13 jego wydań); w polskim tłumaczeniu i opracowaniu profesora wrocławskiego ks. Jana Ambrożego Wadowskiego. Skrypty jego uzupełniali następni tutejsi profesorowie, ks. Józef Kozłowski i Jan Sobczyński, najwięcej z dzieł Alberta Stöckla⁵¹, znanego dziewiętnastowiecznego historyka filozofii, który nadawał studiom filozoficzno-historycznym charakter tomistyczny i apologetyczny.

---

⁴⁸ J.A.A. Manier, *Compendium philosophiae ad usum seminariorum*, t. 3, Parisiis 1864, s. 466–486.

⁴⁹ Będące w zbiorach biblioteki seminaryjnej we Włocławku dwa egzemplarze tego dzieła (sygn.: II 145, 228) noszą ślady używania.

⁵⁰ F. Egger, *Propedeutica philosophica-theologica*, Brixinae 1893, s. IV–V.

⁵¹ S. Chodyński, *Seminarium wrocławskie*, dz. cyt., s. 143.

3.2. Inne pomoce

Zapisy w księdze wypożyczeń z wrocławskiej biblioteki seminaryjnej (z lat 1848–1865)⁵² wskazują, że profesorowie w tym czasie uczący filozofii w przygotowaniu wykładów nie ograniczali się do wyżej wymienionych, rzekomo oficjalnie stosowanych podręczników, ale wypożyczali i przekazywali sobie zestaw kilku pozycji, które można uważać za podręczniki pomocnicze.

Jako pomoce do przygotowania wykładów logiki używano: Andrzeja Jaślińskiego *Institutiones logice* (Tiranaviae 1761), Aloisiusa Antoniusa Verneiusa *De re logica libri sex...* (ed. post Romam 3, Wilno 1766); jezuitę Joana Ivancicsa (Iwansics, Iwanchich), profesora na uniwersytecie w Tyrnawie, *Institutiones logice in usum discipulorum conscriptae* (Kalisz 1769); Gerarda Casimira Ubaghsa, profesora uniwersytetu w Lowanium, *Logica seu philosophiae rationalis elementa* (Lovanii 1824; wyd. 6, 1860).

Do przygotowania wykładów innych dziedzin filozofii używano ponadto następujących opracowań: jezuitę Sigismunda Storchenau, profesora w Akademia Vindobonensi, *Institutiones philosophiae* (ed. 2, Venezia 1774–1775; ed. 4, Budapest 1795); jezuitę Joana Ivancicsa (Iwansics, Iwanchich) *Institutiones metaphysicae in usum discipulorum conscriptae* (Kalisz 1769); Josepha H. Sutura *Philosophia practica (theoretica) hodierni discentium usibus accomodata* (t. 1–3, Solodori 1816); P.S. Sirou *Institutiones philosophicae* (t. 1–3, Sti-Pontii Thomeriarum 1834), obejmujące: logikę, metafizykę i etykę⁵³. Wreszcie podręcznik słynnego jezuitę Matteo Liberatore (przyczynił się do odnowy filozofii scholastycznej – początki neoscholastyki, szczególnie tomizmu, na terenie Włoch) *Institutiones philosophicae ad triennium accomodatae* (t. 1–2, Neapol 1840–1842).

4. Wykładowcy filozofii

Od początku XIX wieku do 1868 r. filozofii w seminarium wrocławskim nauczali księża misjonarze. Udało się ustalić nazwiska 13 z nich, ale żaden z nich nie zaznaczył się dłuższym okresem nauczania tego przedmiotu; przeważnie uczyli go przez rok lub dwa lata, a rzadko więcej.

---

⁵² Przechowywana w archiwum biblioteki seminaryjnej we Wrocławku.

⁵³ Zachowany w bibliotece seminaryjnej egzemplarz tego dzieła (sygn.: I 126) nosi zapiski własnościowe: poprzedniego właściciela oraz biblioteki misjonarzy wrocławskich, a także ślady używania.

Pierwszym odnotowanym był ks. Franciszek Płoszczyński (1800–1873), profesor seminarium wrocławskiego w latach 1823–1834 oraz 1851–1869; uczył na pewno filozofii, ale nie wiadomo dokładnie w których latach⁵⁴, zapewne za pierwszym pobylem w seminarium wrocławskim. Miał on w swoich zbiorach rękopiśmienny skrypt do filozofii, opracowany na podstawie używanego wówczas podręcznika E. Joba, który w razie potrzeby wypożyczał innym⁵⁵. Profesor ten miał znaczny, jak na owe czasy, księgozbiór osobisty liczący około 1230 pozycji, ale z filozofii posiadał jedynie dzieła filozofów starożytnych: Arystotelesa, Marka Aureliusza, Seneki i innych⁵⁶.

Filozofii mógł też uczyć ks. Jan Średnicki (1794–1840), który był profesorem w seminarium wrocławskim zaledwie dwa lata (1832–1834). W zachowanym katalogu jego księgozbioru osobistego⁵⁷ z filozofii zostały odnotowane opracowania podręcznikowe do logiki i metafizyki, jednak nie te, z których uczono w owym czasie tych przedmiotów w seminarium wrocławskim.

Tylko po jednym roku akademickim uczyli filozofii w seminarium wrocławskim dwaj kolejni profesorowie misjonarscy. W roku akademickim 1833/34 uczył jej (w wymiarze pięciu godzin na kursie I⁵⁸) ks. Jan Dobrosielski (1808–1836), profesor w seminarium wrocławskim w latach 1832–1835⁵⁹. W następnym roku (1834/35), uczył jej ks. Jan Grabowski (ur. 1807)⁶⁰. Z tego czasu zachował się program nauczania filozofii⁶¹.

Znacznie dłużej, bo przez sześć lat (1835–1841), wykłady z filozofii prowadził ks. Franciszek Orlikowski (1804–1883)⁶².

---

⁵⁴ [Z. Chodyński], *Książdz Franciszek Płoszczyński (życiorys)*, „Przegląd Katolicki”, 1878, s. 35, 181.

⁵⁵ Zob. ArBWS DWI, Książki wypożyczone z Biblioteki Seminarium Wrocławskiego, k. XXr.

⁵⁶ Zob. K. Rulka, *Księgozbiory profesorów ze Zgromadzenia Księży Misjonarzy w bibliotece seminarium wrocławskiego*, „Studia Wrocławskie”, 5(2002), s. 424–430.

⁵⁷ ArBWS DWI, Catalogus libror[um], quo Joan[nes] Średnicki S. Congr. Miss. propriis sumptibus comparavit sui usus et utilitatis ergo, 19 s. (rps).

⁵⁸ Archiwum Diecezjalne we Wrocławku (ArDWI), Akta Szkół. Akta Seminarium Duchownego we Wrocławku. Seria I. Wykazy imienne alumnów, profesorów, wykazy wykładanych przedmiotów oraz zarządzenia dla seminarium z lat 1832–1837, sygn. A. Sem., nr 4(33), k. 120v–121v.

⁵⁹ Tamże, k. 62v–63r; S. Chodyński, *Seminarium wrocławskie*, dz. cyt., s. 84.

⁶⁰ ArDWI, sygn. A. Sem., nr 4(33), k. 187v–188r; S. Chodyński, *Seminarium wrocławskie*, dz. cyt., s. 84.

⁶¹ ArDWI, sygn. A. Sem., nr 4(33), k. 314v–315r.

⁶² S. Chodyński, *Seminarium wrocławskie*, dz. cyt., s. 84–86.

Następni profesorowie znowu tylko krótki czas uczyli filozofii. W latach 1842–1843 wykłady z tej dziedziny prowadził ks. Marceł Bąbczyński (1814–1855), profesor w seminarium wrocławskim w latach 1839–1843⁶³. Następnym w latach 1845–1847 był ks. Józef Orzechowski (1819–1887), profesor w seminarium wrocławskim w latach 1845–1853⁶⁴. Z kolei w roku akademickim 1848–1849 uczył filozofii ks. Antoni Dąbrowski (ur. 1816)⁶⁵; wskazuje na to wypożyczenie przezeń kompletu podręczników do tego przedmiotu⁶⁶.

Od połowy XIX wieku zauważa się większą stabilizację wśród profesorów nauczających filozofii. W okresie około 20 lat (1849–1868) odnotowano ich pięciu. Ks. Maciej Patocki (1822–1860), który był profesorem w seminarium wrocławskim w latach 1849–1857⁶⁷, uczył jej zapewne w latach 1849–1852 oraz 1855. Nie ma potwierdzających to bezpośrednich przekazów, ale wypożyczenie przezeń kompletu podręczników do filozofii, który przejął od ks. Antoniego Dąbrowskiego, na to wskazuje⁶⁸. Niemal w tym samym czasie (1852, 1855–1857) uczył filozofii ks. Stefan Dąbrowski (ur. 1821), który był profesorem w seminarium wrocławskim w latach 1852–1857⁶⁹. Kolejny wykładowca, ks. Piotr Kowalski (1827–1881) uczył filozofii przez cały okres swojej profesury w seminarium wrocławskim w latach 1858–1862⁷⁰. Miał już pewne doświadczenie w tej dziedzinie, ponieważ filozofię wykładał uprzednio w seminarium duchownym w Lublinie w latach 1852–1854⁷¹.

Przez pięć lat (1862 – VI 1867) uczył filozofii ks. Józef Grąbczewski (1824–1877), profesor w seminarium wrocławskim w latach 1858–1867. Na

---

⁶³ Zob. ArDWł, Akta Konsystorza Generalnego Kaliskiego I (AKG Kal I). Akta ogólne. Wykaz tabelaryczny duchowieństwa w diecezji kujawsko-kaliskiej 1842–1844, sygn.: AKG Kal I, nr III, 27.

⁶⁴ ArDWł, sygn. A. Sem., nr 4(33), k. 460v–463r.; Korespondencja z różnymi władzami, listy profesorów i alumnów oraz zarządzenia władz dla seminarium z lat 1836–1896, sygn. A. Sem. Nr 7/36; sygn.: AKG Kal I, nr III, 29, 31; S. Chodyński, *Seminarium wrocławskie*, dz. cyt., s. 87–89.

⁶⁵ Tamże, s. 88.

⁶⁶ ArBWS DWł, Książki wypożyczone z Bibl[ioteki] Seminarium Wrocławskiego, k. 4v.

⁶⁷ S. Chodyński, *Seminarium wrocławskie*, dz. cyt., s. 88–90.

⁶⁸ Zob. ArBWS DWł, Książki wypożyczone z Bibl[ioteki] Seminarium Wrocławskiego, k. 4v.

⁶⁹ S. Chodyński, *Seminarium wrocławskie*, dz. cyt., s. 89–90; zob. ArDWł, sygn.: AKG Kal I, nr III, 36, 37.

⁷⁰ S. Chodyński, *Seminarium wrocławskie*, dz. cyt., s. 90–91; ArDWł, sygn. AKG Kal I, nr III, 37.

⁷¹ *Misjonarze św. Wincentego à Paulo w Polsce (1651–2001)*, t. 2/1, Kraków 2001, s. 283–284.

to, że uczył m.in. filozofii zdaje się wskazywać widniejący na jego koncie wypożyczony z biblioteki seminaryjnej komplet podręczników do filozofii, które – odchodząc z Włocławka – oddał 15 VII 1867 r.⁷²

Ostatni wykładowca filozofii z grona księży misjonarzy to ks. Józef Pawlicki (1802–1868). Miał on wyższe wykształcenie niż inni profesorowie misjonarscy, ponieważ oprócz studiów filozoficzno-teologicznych w seminarium misjonarskim w Warszawie, słuchał także wykładów, m.in. z filozofii, na Uniwersytecie Warszawskim⁷³. Profesorem w seminarium włocławskim był w latach 1853–1868, ale uczył przede wszystkim przedmiotów teologicznych. Jednak po odejściu z seminarium ks. Grąbczewskiego zmuszony był zapewne wziąć także wykłady z filozofii (VI 1867 – XII 1868), co nie było dla niego zupełnie obce, ponieważ już jako kleryk uczył filozofii w warszawskim seminarium świętokrzyskim (1823–1825)⁷⁴. Filozofią jednak szczególnie zapewne się nie zajmował, ponieważ w zidentyfikowanym jego księgozbiorze (około 700 pozycji) książki o tematyce filozoficznej to jedynie 15 pozycji (około 2% całości)⁷⁵.

Począwszy od 1869 r. nauczanie filozofii w seminarium włocławskim przejęli kapłani diecezji włocławskiej. Do końca XIX wieku w aktach seminaryjnych odnotowano pięciu wykładowców tej dziedziny wiedzy. Czterech z nich miało ukończone wyższe studia specjalistyczne z teologii na Akademii Duchownej w Warszawie (potem Petersburgu), w programie których znajdowały się także poszerzone (w stosunku do seminaryjnych) wykłady z filozofii. Wszyscy oni obok filozofii nauczali także innych przedmiotów w seminarium włocławskim.

Pierwszym z nich był ks. Jan Ambroży W a d o w s k i (1839–1907), który uczył filozofii przez niespełna dwa lata (26 II 1869 – XII 1870). Wyższe studia specjalistyczne w Akademii Duchownej w Warszawie ukończył ze stopniem kandydata teologii (1865). Na użytek prowadzonych wykładów przetłumaczył na język polski i uzupełnił dzieło Jean-Baptiste Bouviera *Institutiones philosophicae ad usum seminariorum et collegiorum*⁷⁶.

---

⁷² Zob. ABWSDWł, Książki wypożyczone z Bibl[ioteki] Seminarium Włocławskiego, k. 11r.

⁷³ Zob. K. Rułka, *Księgozbiory profesorów ze Zgromadzenia Księża Misjonarzy...*, art. cyt., s. 417.

⁷⁴ *Misjonarze św. Wincentego à Paulo w Polsce (1651–2001)*, t. 2/1, dz. cyt., s. 367.

⁷⁵ Zob. K. Rułka, *Księgozbiory profesorów ze Zgromadzenia Księża Misjonarzy...*, art. cyt., s. 415–424.

⁷⁶ S. Chodyński, *Seminarium włocławskie*, dz. cyt., s. 94.

Przez kolejne dwa i pół roku (XII 1870 – VI 1873) uczył filozofii ks. Konstanty Waberski (1845–1907), który wyższe studia specjalistyczne w Akademii Duchownej w Warszawie, a potem w Petersburgu, ukończył uzyskaniem stopnia magistra teologii. O tym, iż nauczał filozofii można wnioskować z faktu, że przeszedł w ciągu roku seminaryjnego na miejsce wykładającego ten przedmiot ks. Wadowskiego⁷⁷.

Przez dłuższy czas, 13 lat (VI 1873 – 1886), uczył filozofii w seminarium wrocławskim ks. Józef Kozłowski (1842–1890)⁷⁸, który wyższe studia teologiczne odbył w Akademii Duchownej w Warszawie, uwieńczone uzyskaniem stopnia kandydata teologii (1867). Ks. Stanisław Chodyński twierdzi, że wykładał według dzieł słynnego autora niemieckiego Alberta Stöckla (1823–1895)⁷⁹.

Kolejny kapłan wyznaczony na wykładowcę filozofii w roku akademickim 1886/1887 – ks. Antoni Szretter (1855–1887), który odbył studia specjalistyczne z teologii w Akademii Duchownej w Petersburgu (1879–1883), prawdopodobnie nie podjął wykładów, ponieważ zachorował i wkrótce zmarł (21 III 1887)⁸⁰.

Listę wykładowców filozofii w XIX wieku zamyka ks. Jan Nepomucen Sobczyński (1861–1942)⁸¹. W seminarium wrocławskim uczył filozofii 14 lat (1887–1901), najdłużej spośród wszystkich wrocławskich wykładowców tej dziedziny wiedzy w XIX wieku, chociaż nie posiadał wyższych studiów specjalistycznych poza pełną maturą i studiami seminaryjnymi we Włocławku. Co dziwne, utrzymał się przy nauczaniu przedmiotów filozoficznych nawet po powrocie w 1892 r. ze studiów zagranicznych z doktoratem z filozofii Juliana Brylika, który jednak seminaryjne wykształcenie filozoficzne uzyskał w latach 1885–1887, a więc przed objęciem wykładów z filozofii przez ks. Sobczyńskiego. Dopiero gdy dowiedział się o uzyskaniu w Lowanium kolejnego doktoratu z filozofii przez ks. Idziego Radziszewskiego, swego seminaryjnego ucznia, zrezygnował z wykładów na jego korzyść.

W zidentyfikowanym dotychczas ocalałym fragmencie dużego księgozbioru ks. Sobczyńskiego (ok. 15 tys. jednostek) znajduje się jedynie

---

⁷⁷ Tamże.

⁷⁸ Tamże, s. 95.

⁷⁹ [S. Chodyński], *Śp. ks. Józef Kozłowski*, „Przegląd Katolicki”, 1890, s. 150.

⁸⁰ Zob. ArDWI, *Liber actorum in Seminario Wladisl. Anno 1883 inchoatus, ad an. 1903 inclusive* (sygn.: A Sem. 14), k. 20r-v; S. Chodyński, *Seminarium wrocławskie*, dz. cyt., s. 96.

⁸¹ Tamże, s. 97.

37 pozycji z szeroko rozumianej filozofii⁸², w tym dzieło F. Jacquiresa *Institutiones philosophicae ad studia theologica potissimum accommodatae* (t. 2, Warszawa 1771), które mogło być używane przez ks. Sobczyńskiego jako pomoc do wykładów.

Z powyższego przeglądu wynika, że w okresie misjonarskim do 1866 roku, profesorowie nie mieli zasadniczo specjalizacji; byli po prostu przygotowani do prowadzenia wykładów z poszczególnych przedmiotów według aktualnej potrzeby. Mieli ukończone seminarium tzw. wewnętrzne w Seminarium Świętego Krzyża w Warszawie, które miało nieco wyższy poziom niż ówczesne seminaria diecezjalne. W tym czasie, gdy w seminariach diecezjalnych nauka trwała dwa lata, w seminarium misjonarskim przeznaczano na nią trzy lata. Misjonarze wyznaczeni przez władze swego Zgromadzenia na wykładowców, potrzebną do wykładów wiedzę musieli zdobywać przez samokształcenie, które i tak nie czyniło z nich specjalistów, ponieważ nie mogli poświęcić się jednej dziedzinie wiedzy. Większość z nich to typowi „omnibusi”, którzy w razie potrzeby mogli podjąć wykłady z jakiegokolwiek przedmiotu znajdującego się w seminaryjnym *ratio studiorum*.

Ponieważ wykłady z filozofii miały niższą rangę niż wykłady teologii, filozofii uczyli zazwyczaj najmłodszy profesorowie, a niekiedy nawet alumni starszych kursów. Profesorowie wykładający filozofię w seminarium wrocławskim zazwyczaj dodatkowo uczyli historii lub łaciny, a czasami także przedmiotów ściśle teologicznych. Nie brak też takich przypadków, że profesor uczący w jednym roku seminaryjnym filozofii, w następnym musiał uczyć jakiegoś innego przedmiotu. Specjalizacja wśród profesorów zaczyna się rozwijać stopniowo w drugiej połowie XIX wieku, a więc już za czasów, kiedy seminarium prowadzili kapłani diecezjalni.

* * *

Podsumowując problematykę nauczania filozofii w Seminarium Duchownym we Wrocławku w XIX w. (w oparciu o wykładane dyscypliny, a zwłaszcza używane podręczniki) można stwierdzić, że jest to jeszcze filozofia scholastyczna (różnie interpretowana i stosowana). Sytuacja zmieniła się dopiero na przełomie XIX i XX wieku. Przyczyniła się do tego encyklika Leona XIII *Aeterni Patris* oraz przenikanie do Polski idei neoscholastycznych propagowanych przez absolwentów (późniejszych

---

⁸² Zob. A. Walczak-Niewiadomska, *Książki Jana Sobczyńskiego i jego księgozbiór*, Kalisz 2007, s. 166–168, 173, 205–212.

wykładowców) znaczących ośrodków zagranicznych, a szczególnie Filozoficznej Szkoły Lwańskiej.

Można też powiedzieć, że scholastyka ta jako filozofia szkolna wykładana we wrocławskim seminarium duchownym w tym czasie jest wynikiem umiejętnego eklektyzmu i synkretyzmu. Spotykamy w niej obok filozofii arystotelesowskiej również elementy platonizmu i neoplatonizmu, stoicyzmu, augustynizmu, tomizmu (jeszcze tradycyjnego) i wielu innych twierdzeń, zasymilowanych dla celów praktycznych z różnych systemów filozofii nowożytnej.

SUMMARY

This article concerns teaching of philosophy at the Seminary in Włocławek in the 19th century and consists of four parts. The first part shows the type of philosophy taught in Polish seminaries in the 19th century. The second one discusses the philosophical disciplines (courses) taught at that time at the Seminary in Włocławek. The third part presents books (written in Latin) that were used to teach philosophy. The last part gives a list of probable lecturers of philosophy courses.

Presented overview of the philosophy education issues at the Seminary in Włocławek in the 19th century shows that it is essentially scholastic philosophy (variously interpreted), from the period before the publication of the Encyclical of Pope Leo XIII "Aeterni Patris" (1879). However, it is already situated in the perspective of emerging neo-scholastic that has become firmly established at Catholic universities in the first half of the 20th century.

Key words: cosmology, diocesan seminary, logic, metaphysics, neo-scholasticism, philosophy, psychology, scholasticism, teaching philosophy, theodicy.

Słowa kluczowe: filozofia, kosmologia, logika, metafizyka, nauczanie filozofii, neoscholastyka, psychologia, scholastyka, seminarium duchowne, teodycea.